

D. MAGYARI IMRE

EMLÉKEZÉS KOVÁCS KÁLMÁNRA,
A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET PROFESSZORÁRA
1930–1983

REMEMBERING KÁLMÁN KOVÁCS, PROFESSOR FOR HISTORY OF HUNGARIAN LITERATURE 1930–1983. In this piece of personal remembrance a onetime student recalls the figure, intellectual background and collegial ties of the literary scholar who was fated to meet an untimely death but who was highly esteemed both by his fellow colleagues and his students.

Be kell, valljam, teljesen szürreális számomra itt állnom és Kovács Kálmánról beszélnem. A leginkább azért, mert már majdnem tíz évvel idősebb vagyok, mint ő, amikor meghalt. Furcsa játékaik vannak az időnek, egyszerre érezzük azt, hogy egyre gyorsabban múlik és azt, hogy valamikor megállt. Az az öt egyetemi év, amit 1973 és 78 között itt töltöttem, s életem egyik legszebb periódusa, valamiféle zárványként ragyog, épp ezért nem is nagyon felfogható számomra például, hogy egykori egyetemi társaim, ifjabb Kovács Kálmán és Rácz István – Riczi – már docensek, egyetemi tanárok, hogy Imre László már *professor emeritus*, hogy Görömbei András, akit Kovács Kálmánhoz hasonlóan nagyon szerettem, már négy éve nincs közöttünk. Az egyetem épületében bolyongva várom, hogy felbukkanjanak úgy, ahogy egykor megismertem őket, egyszerre élem azt a régi időt és a mostanit, tudva, hogy kérelhetetlenül telik, s hogy benne a mi időnk egyre kevesebb, s hogy vannak, akik már sosem tűnnek fel testi valójukban.

Nem tűnik fel Kovács Kálmán sem.

Tragikusan fiatalon, ötvenhárom évesen távozott közülünk, nem adatott meg neki a hosszú élet, mint mesterének, Barta Jánosnak, aki 87, vagy mint Bán Imrének, aki 85 évesen hunyt el. De említhetném barátját, a szintén 1930-as születésű Bata Imrét is, aki megérte a hetvenet. Hozzá kegyetlenebb volt a sors.

Amikor évfolyam- és csoporttársaimmal megismertük, 1975-ben, javakorabeli, szép, férfias férfi volt, aki Ady bűvöletében talán kicsit rá is játszott erre a férfiaságra, macsóságra. Idősnek láttuk, de véletlenül sem öregnek. Magunk között Kálmánként emlegettünk, bácsi, Imre bácsi volt Bán Imre, aki mesebeli professzorként, ősz hajjal, szemüvegesen, raccsolva közlekedett inkább a középkor és a reneszánsz, mint a szocializmus világában, és Viktor bácsi, Julow Viktor, aki ugyan csupán tizenegy évvel volt idősebb Kovács Kálmánnál, de a hadifogság és a börtön öreggétette. Kovács Kálmán Krúdyhoz, sőt Szindbádhoz hasonló jelenségként állt előttünk, sőt az emlékezetünkben is így maradt meg, ha láttuk is őt gyengén, betegen. A szervezet védekezik: így akarunk rá emlékezni.

Nem szeretném a legenda szót használni vele kapcsolatban, bár akár használhatnám is, de a nagy szavakat kerülve inkább azt mondanám: híre volt. Vártuk a vele való találkozást, amire szerencsénkre előadáson is, szemináriumon is módunk nyílt. Nem okozott csalódást, sőt már az első pillanatokban megéreztek, hogy egy rendkívül sokat tudó, komoly tudós, egy roppant jelentős egyéniség szól hozzánk, azok közé tartozó, akik minden korban megadták egy-egy *universitas* rangját. Az előadáson Madách *Tragédiáját* elemezte, rendkívül szuggesztíven – mélybarna hangja ma is itt cseng fülünkben. A szemináriumon a 19. második felének líratípusairól volt szó, ezt olykor mintha kicsit unta volna, érthető módon, hisz nem ugyanaz, hogy mi hallgatjuk őt vagy ő hallgat minket. De egy-egy jobb szemináriumi dolgozatra felfigyelt, emlékszem, csoporttársnőmnek, Dobos Mariann-nak milyen kollegiálisan tanácsolta, feltételezve, hogy írással fogja keresni a kenyerét: „*Kislányom, az állítmányt minél hamarább süsse el!*” Akik ezt hallottuk és írunk olykor ezt-azt, igyekszünk az állítmányt minél hamarabb elsűtni. Ez aztán hol sikerül, hol nem, de igyekszünk.

Gondosan elolvastuk az írásait, már azok, akik komolyan vettük leendő hivatásunkat, a tanárságot. Megvettük 1976-os kötetét, az *Eszmék és irodalom* címűt, amiből végképp kiderülhetett számunkra, hogy a férfiasan kemény gesztusok, mondatok mögött milyen iszonyatos érzékenység rejlik. A kötelezőként lassan érthetetlen *Légy jó mindhalálra* Nyilas Misijét, Kodolányi *Boldog Margit*jának hősnőjét, a *Gyász* Kurátor Zsófiáját kevesen mutatták be és értették meg olyan empátiával, Pilinszky János költészetéről kevesen írtak olyan értőn, mint ő. Móricz gyerekhősét kétszer is „*könnyes léleknek*” nevezi, ez első olvasásra feltűnt. „*Könnyes lélek*”... Irodalomtörténeti tanulmányban ritka jelzős szerkezet; számomra az egyik példa arra, hogy a szakszerűség követelményét fel nem adva a szakmai tolvajnyelvtől a lehetőség szerint, a debreceni iskola szellemében, minél jobban el kell különbözödnünk.

Említett hírét, túl a maga megfejthetetlen férfibáján, charme-ján, a rá oly jellemző kettősség alapozta meg. Azonosult is a szerepével, komoly egyetemi oktató, professzor, irodalomtörténész, főszerkesztő volt, ugyanakkor folyvást ki is lépett ebből a szerepből, vidám összejövetelek, mulatozások, éjszakázások hőse volt, primások, zenészek, ködlovagok vidám cimborája. Ha úgy tetszik, folytatta a dzsentrihagyományokat, hegedűjét még a szakestekre is magával hozta. S hozta akkor is, amikor meghívtuk egy szalonnasütésre, s bizonyára vitte magával máshová is, eldűnyögve kedvenc dalait, köztük az „*Este van már, este van, / Andrásfalva messze van*” kezdetűt. Hegedűlő, éneklő professzor, ez rendkívül imponáló azoknak is, akik Tompa Mihály mondafeldolgozásai vagy Gyulai Pál szépprózája iránt, érthetetlen okból egyébként, kevéssé érdeklődnek. Fel is lehet rajta persze háborodni, meg is lehet botránkozni; de aki ilyesmin felháborodik, megbotránkozik, azokkal nem szabad törődnünk. Még imponálóbb (vagy felháborítóbb) és a lényeg, öntudatlanul is hat, hogy valaki vállalja önmagát, mer önmaga lenni, szuverén, öntörvényű egyéniség egy olyan korban, amelyik nem tűri az egyéniségeket. „*Ha Ady vagy Krúdy itt sétálna, lelőnék*” – mondta egyszer Kovács Kálmán; nem mintha az Ady Endréket és Krúdy Gyulákat bármilyen kor a keblére ölelné. Az akkori időszak bizto-

san nem: Aczél Géza akkoriban gyakran idézte Bródy Jánost, aki szerint „1978 van, / *lubickolunk a langyos tóban*”. Lubickoltunk és még véletlenül sem gondoltuk, hogy ki fog száradni. Többféleképp viszonyultunk hozzá, Kovács Kálmán mintha egyszerre lett volna benne és kívül: nem lázadt a hatalom ellen, még parolázott is vele, ha kellett, de kívülről is látta, s túlnézve egy rövid – vagy nem is olyan rövid – Mának förtelmeit, rátartian őrizve a szuverenitását. Úgy hiszem, ott volt benne az az életkultusz, az az „*egyetemes életvágy*”, amiről Móricz, illetve Verlaine, Rimbaud, Krúdy, Ady kapcsán beszélt, „*a teljes élet igényének a mindent átélésben csúcsosodó, veszélyes élményhajszolása*”. (Ettől próbálta őt óvni felesége, társa, Ibolya, akit szintén nagyon szerettem s akinek, úgy vélem, igen sokat köszönhetett.) Úr volt az elvtársak közt, és úr az urak közt is, fölényes, öntörvényű úr, aki ugyanakkor gondosan kilyukasztotta a villamosjegyét az egyetemtól a Pálmáig tartó egy megállóra is: ám botránkozzon meg rajta nyugodtan, aki akar, de ne holmi pitiáner bliccelés miatt.

Meghatározó, izgalmas, vonzó alakja volt a város szellemi életének s magának a városnak, ezért Adyról szóló előadássorozatára nem csak egyetemisták tódultak, anynyian jöttek, hogy a tanszéki könyvtárba hirdetett előadásokat a IX-es teremben kellett megtartani. Itt fakadt ki egyszer a középiskolai oktatás leegyszerűsítő, idealizáló jellege miatt: nehogy eláruljuk diákjainknak, hogy Ady vérbajos volt, „mondják azt, hogy megfázott”.

Be kell, valljam azt is, hogy az előbb említett szürreális érzéshez zavar is társul. Mert igaz ugyan, hogy még akkor, harmadéves koromban közel kerültem Kovács Kálmánhoz, de igazából nem tudok róla mit mondani. Nem ismertem jól. Tény, a Pálma presszóban egyre gyakrabban ülhettem az asztalánál, hamarosan nagyon megszerettem, apafiguraként néztem fel rá. De már azt sem tudnám megmondani, hogy az ő irántam érzett rokonszenvébe belejárt-e, hogy évtizedekre visszamenőleg a felmenőim voltak a Bika prímásai, dédnagyapám pedig még Adynak is húzta. Még a kettőnk közti viszonyra sem találok szót: barátságunk természetesen nem lehet nevezni, mester és tanítvány viszonynak sem. Egyre inkább meggyőződésem, hogy az emberi kapcsolatok végtelen sokszínűségének megragadására a köznyelvben nagyon kevés szavunk van. Szerettük egymást, mondjuk talán így.

Anekdotákat, történeteket persze tudnék mondani, ahogy mindannyian tudnánk. Ezek felidézése fehér asztal mellé való. Kettőt mégis elmondanék. Az egyik az, amikor az albérletünkben meglátogatott bennünket, a menyasszonyomat és engem. *Eszmék és irodalom* című kötetét először, egyetemi szobájában, így dedikálta: „[...] szeretettel, barátsággal, s azzal, hogy ez is zene lenne, ha nem dadogna oly gyakran”. Mikor nálunk járt, ismét megkértem, írjon bele valamit. Ezt írta: „1976. november 5-én, egy gyönyörű, kicsit borgőzös estén, amikor földhöz vágtuk a poharunk, s vidám jó éjszakát kívántunk egymásnak, akkor köszöntöttem ezt a két szép fiataalt s kívántam nekik, hogy »Adja meg az Isten, / Mit adni nem szokott, / Száz bús vasárnap helyett / Sok víg hétköznapot, / Adja meg az Isten.«” S az aláírás már nem „Kovács Kálmán”, hanem „A Kovács”, az A háromszor aláhúzva. A filológiai pontosság jegyében az emelkedett hangulat dacára

elkérte az Ady-kötetet, ne tévedjen az idézetben. Az Isten persze most sem adta meg, mit adni nem szokott, de bús vasárnapokon és víg hétköznapiokon egyaránt jó volt olykor fellapozni ezt a beírást. Ahogy azt az Ady-kötetet is, amit később egy vizsga alkalmából, amire a lakásán került sor, szintén dedikált. Nagy erőt adnak az ilyen emlékek, ereklyék az élet elviseléséhez. Az ilyesféle különleges eseményeknek s a vele és Görömbei Andrással való asztali beszélgetéseknek köszönhető, hogy én, ha véletlenül a tanári pálya közelébe kerülhettem, nem tartottam különösebb távolságot a diákoktól, színházi előadások után gyakran ültem be velük valahová beszélgetni. Bizonyára többen vagyunk ezzel így. Úgy tanultuk debreceni diákként: ebből lesz a meghatározó élmény. Kovács Kálmánnak, Görömbei Andrásnak nem kellett távolságot, tekintélyt tartania, az megteremtődött, megvolt: tudtuk, ki az, aki az asztalához engedett. És beszélgetni jó volt, nagyon jó, ezért mondom mindmáig a tanítványaimnak: a beszélgetés a második legjobb dolog az életben – az első, de ezt nem szoktam rögtön elárulni: azzal lenni, akit szeretünk, s aki szeret bennünket.

Pedig a Pálmában vagy az Egyetem presszóban igazán fontos dolgokról ritkán esett szó, mármint az én jelenlétemben, bár mindig volt miről beszélgetni, volt min felháborodni vagy nevetni. Kovács Kálmán nem tanított, nem oktatott az asztalnál, s főleg nem nevelt, feladatokat adva és számon kérve a tanítványokat. Ugratta Aczél Gézát, morgolódott valamilyen aktuális bosszúság miatt, olykor gonoszkodott, mondván Vas Istvánnak egy jó verse van, a *Branyiszkó*, de ez sem biztos. Ezt természetesen nem hittem el, s bizonyára ő sem gondolta komolyan, előadáson aligha ejtette volna ki a száján, de arra jó volt, hogy megnézzem a *Branyiszkó* című verset, elolvassam Vas István többi költeményét, s hogy ettől kezdve máig Vas István egyik legkedvesebb költőm legyen.

Egy meghatározó mondatára viszont élesen emlékszem. Szó szerinti idézése nem illik ide, a lényege ez volt: nem törődni semmivel, csak a legfontosabbakkal. Ez viszont olyan gondolat, ami életünk egyik alapelve lehet: javamra vált, s bár meg is nehezíti a mindennapjainkat, nagyon nem bánom, hogy megjegyeztem.

Akkor nem tűnt fel, de Kovács Kálmán igazából rejtőzködő, sőt szemérmes alkat volt. Mai fejemmel már sok mindent kérdeznék tőle, s nagyon fájjalom, hogy sem vele, sem Görömbei Andrással nem készítettem interjút. Késő, nem lehet. Jó lenne tudni pedig, hogy Kovács Kálmán a Móriczról szóló írásban Nyilas Misiről szólva egykori önmagáról, a kaposszentbenedeki kisdiaákról is vallott-e. Jó lenne tudni, hogy élte meg az ötvenes éveket, jó lenne tudni, magára vonatkoztatta-e, fájt-e, amit Barta János mondott egy 1976-os rádióinterjúban Julow Viktornak (olvasható az *Évfordulók* című kötet 413. lapján): „*a kutatáshoz, a produkcióhoz mindig kell kisebb vagy nagyobb aszkézis – bohémkedéssel nem lehet tudományt üzni*” (S persze azt is, eszébe jutott-e ő Barta Jánosnak, amikor ezt mondta.) Jó lenne tudni, miféle sérelmek és miféle kimérák gyötörték, ha gyötörték, jó lenne tudni, milyen terveket szőtt, ha szőtt.

Utólag gondolok csak arra, hogy akkor, a hetvenes évek közepén, talán már fogytán volt az ereje, nem volt kedve az elmélyült munkához, nem volt kedve az íráshoz. De ez az erő, ez a kedv vissza is térhetett volna még; igazából. Azt hiszem, kevesen van-

nak, akik folyamatos, egyenletes munkával, öngyötrő fegyellemmel – ahogy Barta János mondta és tette: aszkézissel – építik a maguk tudósi, alkotói életművét. Gyakoribb, különösen az átlagosnál sokkal érzékenyebb, túlérzékeny alkotóknál – s Kovács Kálmán ilyen volt –, hogy intenzívebb és enerváltabb időszakok, hullámhegyek és hullámvölgyek váltják egymást szeszélyesen.

Feldolgozhatatlanul tragikus, hogy nem időskorában, egy gazdag életművet lezáróan érte a halál, hanem a zeniten. Vagy ha nem a zeniten: egy olyan ponton, amelyikről még könnyen vissza lehetett volna lépni a csúcsra, el lehetett volna indulni újabb csúcsok felé. Görömbei András nem véletlenül biztatta többször is, hogy ne Tompáról írjon, hanem egy valódi zseniről, Adyról. Fájdalmas arra gondolni, mennyi mindent írhatott volna meg róla, Madáchról, Krúdyról, másokról. Tele bőrönddel ment el, ahogy Bartók mondta magáról, aki egyébként nem sokkal idősebben, hatvannégy évesen hunyt el – az aszkézis sem óv meg mindentől, nincs recept. Az ember, hiába nem ma-ember, nem kap a végtelenségig új s új lovat és talán a víg cél, a piros, tartós öröm felől is lehetnek bizonyos kételyeink, bár számomra nagyon fontos, ahogy Esterházy Péter többször figyelmeztetett rá: örüljünk. Mindenesetre néhányunknak – sokunknak – megadatott, hogy ismerhessünk egy embert, Kovács Kálmánt, s ez különleges, ritka ajándék volt, belül a magunk gyarló körén, van mire emlékeznünk, amíg emlékezhünk, köszönjük.